

Максим Валентинович КОЛЕСНІЧЕНКО,
аспірант інституту філософії
Національної Академії наук України

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЕЛЕМЕНТАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ

Вираз “національна символіка” негайно викликає асоціацію – “державна символіка”. Звісно, вони не тотожні, хоча й дуже близькі; не всі національні символи можуть набути рангу державних. Важливо наголосити, що в суверенній країні всі державні символи є національними, а не принесеними звідкись, не накинутими чужою волею. Державними символами незалежної України є Державний герб (поки що так званий “малий”) – тризуб, Державний прапор синьо-жовтого кольору і Державний гімн, де проголошено не лише факт *життя* України, але й впевненість у її подальшому розквіті.

Поняття “національна символіка” – складне і поліфункціональне. Воно містить щонайменше три компоненти: 1) усталений, загальновизнаний міжнародною практикою шар як надбання духовної генези людства – тут адекватним буде термін *символ*: речовий, графічний, звуковий умовний знак або умовна дія щодо якогось явища, поняття, ідеї; 2) той компонент, що безпосередньо стосується національної символіки і виявляється через усталені абстрактні форми фіксації наукових (або не наукових) знань людини за допомогою стилізованого знака; 3) те, що зазвичай *називається* символом, але символом не є; це “символічне зображення”, тобто щось гранично конкретизоване, що стосується одиничного об’єкта.

Спільним для всіх трьох складових є генетичний зв’язок реальних фактів і подій, що зафіксований у глибинах пам’яті, здатної актуалізуватися за конкретних обставин. Тут неминуче виявляється етнічна картина світу, яка, за означенням Юрія Римаренка, становить “зібрання основних принципів та передбачень, не усвідомлених і не обговорюваних, які спрямовують та структурують поведінку представників певної етнічної спільності” [15, 36].

“Не усвідомлюваних і не обговорюваних” – завжди? Вічно? Чи до якогось певного часу?

Мабуть, тут мовиться саме про *витоки*, про той рівень духовної практики, коли вищі структурні щаблі інтелектуального осягнення

ще не утворилися, не постали. Природні джерела колективного несвідомого (архетипів – за Карлом Юнгом) згодом підлягають ідеологічній обробці і включаються з тим чи іншим знаком до складної системи духовної корекції, в якій чітко виявляються політичні симпатії та антипатії.

Юнг пише, що термін “архетип” часто помилково розуміють як такий, що називає якісь досить визначені міфологічні образи чи сюжети. Але насправді ці сюжети – то лише усвідомлені уявлення, вони дуже мінливі і не можуть передаватися у спадщину. Якби “архетипи породжувалися нашою свідомістю (або набувалися нею), то ми напевно розуміли б їх, а не ніяковіли б і не дивувалися при їхньому явленні нашій свідомості. За своєю суттю вони є прагненнями, закладеними інстинктом, такими ж, як у птахів до гніздування, а в комах до облаштування впорядкованих поселень” [23, 66].

Психоповедінкові архетипи, наголошує Вікторія Храмова, виникають уже на перших етапах формування етносу і в подальшому історичному процесі модифікуються, але через зв'язок часів зберігається певний психоповедінковий варіант, що може бути реалізований на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Саме завдяки йому народ має змогу “зберегти собітотожність у всіх історичних перипетіях, пронести через всі “малі Апокаліпсиси” історії етнічну самосвідомість як, мабуть, єдину обов'язкову ознаку етносу. Цей інваріант і є ті важковловимі особливості національного характеру, фіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприймальної ідеології”; пробуджуючи до роздумів, він сприяє глибокому осмисленню проблем, сприяє пошуку об'єктивної загальнолюдської істини [15,92].

Будь-яка національна етнічна символіка *народна*, вона виникає на одвічних спостереженнях народу в його специфічних і неповторних господарсько-географічних та національно-суспільних умовах. Слушною є заввага Освальда Шпенглера, що всяка символіка означає захист. “Вона є виразом глибокої лякливості в давньому двоякому сенсі: мова її форм говорить одночасно про ворожість і побожність” [21, 329]. А символи, наголошував він, будучи чимось здійсненим, належать до сфери протяжного; вони фіксують те, що вже стало, тобто чий процес становлення уже завершився; вони можуть бути лише чуттєво-просторовими. “Символи суть чуттєві знаки, останні, неподільні і головне мимовільні враження, що мають певне значення.

Символ є якась риса дійсності, яка з безпосередньою внутрішньою достовірністю позначає для людей, відчуття котрих не сплять, щось таке, що не може бути повідомлене розсудковим шляхом" [21, 324]. Цікаво зіставити цю тезу із твердженням Олексія Лосева, що символ як ідеальна конструкція речі "в прихованій формі містить усі можливі прояви речі і створює перспективу для її безкінечного розгортання в думці, переходу від узагальнено-сміслової характеристики предмета до його конкретних одиницьностей" [13, 10]. Ці твердження неначе з двох різних боків прагнуть проаналізувати сутність символу, не обминаючи його генези. Слова Шпенглера про людей, "відчуття яких не сплять", заслуговують на особливу увагу, оскільки йдеться про функціонування духу як активного начала, наявність якого лише і підносить людину над рівнем животіння; а у Лосева заявлена чітка орієнтація на "розгортання в думці" прихованої форми речей. Нагадуючи, що термін "символ" пов'язаний із грецьким дієсловом συμβολλω – з'єдную, зіштовхую, зіставляю, Лосев зауважує, що вже ця етимологія вказує на "поєднання двох планів дійсності, на те, що символ є ареною зустрічі відомих конструкцій свідомості з тим чи іншим можливим предметом цієї свідомості".

Гадаю, важливо наголосити, як розрізняються поняття "символ", "символічне значення" та "символіка". До наведеного раніше можна додати характеристику Юрія Лотмана, який про символ писав як про важливий механізм пам'яті культури, що переносить тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного шару культури до іншого. "Константні набори символів, що пронизують діахронію культури, значною мірою беруть на себе функцію механізмів єдності: здійснюючи пам'ять культури про себе, вони не дають їй розпастися на ізольовані хронологічні пласти. Єдність основного набору домінуючих символів і тривалість їхнього культурного життя великою мірою визначають національні та ареальні межі культур" [14, 12]. Ернст Кассіреер докладно з'ясував, що символ постає не внаслідок механічного процесу відображення як породження копії (хоча при цьому постійно наголошується *творчий характер* цього процесу), а як результат інтелектуального прориву крізь емпіричну буденність. "Основоположні поняття кожної науки, засоби, якими вона ставить свої питання і формулює свої висновки, постають уже не пасивним відображенням цього буття, а як створення самою людиною

інтелектуальних символів" [12, 165]. Не можна не погодитися з його заввагою, що духові іманентна споконвічно-творча сила; саме вона надає певного "значення" наявному буттю. Це однаково стосується мистецтва, міфології, релігії, пізнання. У них є власні образні світи, де створюються особливі символічні форми, кожна з яких означає певний духовний спосіб сприймання.

Символічне значення (зображення) має своєю властивістю не абстрагування, а конкретизацію, воно зіставляється з одиничним об'єктом, який воно символізує [Див.19, 380]. У Юрія Лотмана читаємо: "Вираз "символічне значення" широко вживається як простий синонім знаковості. В цих випадках, коли наявне якість співвідношення виразу і змісту і, що особливо наголошується в даному контексті, конвенціональність цього відношення, дослідники часто говорять про символічну функцію та символи" [14, 10]. Саме так говориться про тополю як символ дівчини, про калину як символ України. А кобзар, лірник? Який це символ? Це образ поневоленої України, який міг лише виливати свій смуток і жаль, плачучи над нещасною долею? Чи той, хто оберігає давні події в переказах, формує душі молоді для боротьби проти гноблення – передовсім чужоземного?

Символіка – це сукупність усього, що може бути включене до двох вищеназваних понять: тут є те, що здобуло загальне визнання як символ, і те, що лише *символічно позначає* якусь річ, поняття чи явище. Символіка постає в процесі духовно-практичного освоєння природного світу з визначенням його просторово-часових координат. Складна взаємодія числових позначень та їхнього речового чи духовного еквівалента виливається в групування елементів матеріальної та ідеальної реальності. В буденному вжитку вирази "каштган – символ Києва", "Раїса Кириченко – співочий символ України" прийнятні, але насправді це метафора. Варто також згадати емблему (її тут докладно не розглядаю), до специфіки якої належить *конкретне зображення* фігур (середньолатинське *emblemata* "різьба; живопис; рельєф" походить від грецькою *εμβλημα* "вставка; рельєфне зображення", похідного від *εμβαλλω* "вставляю, вміщаю, кидаю") [10, 165]. Часто ці слова вживаються як синоніми, що при глибшому аналізі виявляється хибним, хоча вони можуть іноді бути взаємозамінними.

На кожному рівні цивілізаційного процесу складний діалектичний зв'язок етнічної основи і культурної маніфестації генези будь-якого

народу має специфічні особливості, породжені функціонуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників. Формування культури починається стихійно, без усвідомлення того колосального значення, якого набувають передані в традицію здобутки суспільної практики попередніх поколінь. Все це формує національно специфічний, соціально, історично, культурно орієнтований напрямок світовідчуження народу, що становить сутність українського менталітету, – слушно твердить Ада Бичко. З давніх часів панування землеробської культури було пов'язано з культом “доброї матері” – землі. “Тому навіки залишилася в українській ментальності одна з вищих цінностей – жіноче начало, що формулюється як принцип “антеїзму”... З поширенням християнства формується менталітет, орієнтований на подвійні цінності: божественну “премудрість” християнства та “героїчні ідеали” билинних богатирів – захисників народу” [15, 88]. Історичні обставини сприяли виробленню такої помітної риси українського менталітету, як поетичність, осередком якої слід визнати індивідуалізм; він нерозривно пов'язаний із несприйняттям деспотизму та абсолютної монархічної влади. Напівжартівлива і водночас осудлива характеристика “де три українці, там чотири гетьмани” зроджена, зокрема, давніми реаліями: не хотіли українці бути під чужим гнітом. Але були...

Доцільно зауважити, що будь-який продукт людської взаємодії безпосередньо включений до культури (саме як момент людської діяльності), хоча й не завжди позитивно позначається на культурному процесі. Феномен держави часто випадає з поля зору дослідників давньої культури, неначе держава не дається до розуміння та аналізу саме як складник культурної взаємодії в соціальному контексті. Постає враження, ніби держава знаходиться поза культурою, оскільки вона має репресивний характер, абсолютно неприйнятний для культури, яка (культура) буцімто завжди характеризується *позитивною наповненістю* онтологічних та екзистенційних реалій.

Тут маємо подвійну помилку. По-перше, культура – це не штучна селекція свідомо обраних елементів, рис, фактів, що мають маркування “кращих” і тому “придатні” для збереження, плекання, перенесення в майбуття. Завжди слід пам'ятати, що досконалі технології антигуманної спрямованості, котрі загрожують новими, небаченими виявами геноциду в глобальному масштабі, можуть мати місце лише за умови *морального схвалення їх*, – хоч би як

парадоксально це не звучало. Репресивний характер держави як спеціальної інституції – це надбання культури. Є багато досліджень генези національного права, яке не може існувати без держави, але й тут про державу говориться мовби принагідно. Андрій Яковлів, знаний співпрацівник Дмитра Антоновича, у спеціальному нарисі про українське право писав: “На Сході Європи, заселеному численними слов’янськими племенами, Україна-Русь відіграла надзвичайно важливу роль, бо вона перша розпочала нормальне державне життя, утворила свою власну державу й правну систему та залишила найдавніші пам’ятки права” [24, 222]. Він наголошує, що для слов’янського Сходу давня українська Київська держава мала таке саме значення, як державний устрій Німеччини, Франції, Англії для Західної Європи. В доісторичні часи устрій життя в родових та племінних зв’язках і в примітивних племінних державах України-Русі мав багато спільних рис із устроєм життя інших слов’янських народів. “Проте за історичної доби державне життя українського народу пішло вже іншими, відмінними шляхами, без переважаючого впливу середньовічного феодалізму”. Простежується тенденція штутати державу як *територію* та державу як новий *соціальний інститут*, без якого життя класового суспільства неможливе. Поза увагою залишається той факт, що держава не тотожна з правом, хоча й нерозривна з ним. У Даля серед багатьох інших означень читаємо: “Держава или держа ж. Содержанье, уход, забота; крепость, сила, прочность, твердая связь, надежность в скрепе; владычество, могущество... земля, государство, самостоятельное владенье, народ и правительство его: одна из регалий, золотой шар с крестом наверху... Державец м. –вица ж. Правитель, местный начальник... Державный, верховновластный, владетельный; властный, власть держащий... Державствовать, быть державцем или владычествовать, владеть державно” [4, 431]. Це завжди слід пам’ятати, адже може скластися хибне уявлення, нібито держава залежить від норм права. Вона, поза сумнівом, зазнає впливу від наявних правових норм, але це вже вторинний вплив у розвої культури. Тож не можна їх підмінити, аналізуючи складну взаємодію цих структурних елементів класового суспільства. Князь у Київській Русі *держав* землю; процес появи публічної влади був тривалим, і князівська дружина в тому дуже придалася. Атрибути влади князя-державця повсюдно панувалися.

По-друге, культура також характеризується репресивністю, адже все *здобує* суспільством (байдуже, власними зусиллями якогось народу чи як запозичення чужого досвіду) впроваджується в життя при зіткненні суперечливих тенденцій та інтересів. Уже в самому факті поширення якогось культурного надбання чи норми поведінки простежується нав'язана чужа воля, адже *інше надбання* не може утвердитися. Особистісні реалії буття значною мірою залежать від взаємодії зовнішніх чинників. Механізми соціального впливу на конкретну людину посилюються через її залученість до структурних шарів.

Усвідомлення дуальності – це наслідок духовного осягнення світу, це вторинне утворення, оскільки тіло і дух ще в прадавні часи сприймалися як тісно пов'язані антиподи. Та пов'язаність (нерозривність) тривала доти, доки дух залишався в тілі; потім вона переривалась, і люди мучилися в пошуках відповіді на питання, куди ж подівся дух (бо він був неловимий). Саме ця модель простежується в генезі суспільної свідомості з найдавніших часів. Хочу наголосити саме *дуальність*, попри той важливий факт, що язичницька свідомість давніх слов'ян визнавала багато душ; гадаю, є підстави розглядати всі їх сукупно як протиставлення тілу. Координатне маркування світу на верх – середину – низ, перед – зад, ліве – праве також нерозривне з оціночним маркуванням доброго і злого, свого і чужого (отже, ворожого). Соціальна структурованість суспільства розрізняє *вищі* та *нижчі* верстви, стосунки між якими визначаються складною локалізацією. Аналізуючи світогляд давніх слов'ян, Мирослав Попович робить висновок, що в міфології “всіх народів індоєвропейської сім’ї знайшов відображення стародавній космогонічний міф про боротьбу громовержця зі змієм, який краде худобу, світло, воду. Змієборець персоніфікує сили “верху”, змій – сили “низу”. Меч, блискавка, грім, дощ (“верхня” вода) звичні атрибути змієборця” [18, 79]. В контексті цієї розвідки дуже важливою є думка Клода Леві-Строса (яку коментує Попович) щодо “набору засобів про всяк випадок”: образ змія “не обов’язково символізує зло в дуальній опозиції “верх – низ”: він має відношення до цієї опозиції і може бути використаний як символ, коли в поняттях “верх – низ” осмислюється якась ситуація, поряд з іншими символами, котрі також “є напохваті”.

Соціальна структурованість суспільства постає природним шляхом, що створює “природну станову будову”, котра в життєвому перебігу всякої культури є основним каркасом. Цей каркас “у його кінцевому космічному значенні, діючою і мислячою людиною навіть не усвідомлюється, тому що закладений дуже глибоко в людському існуванні” [22, 363]. Знать і духовенство спочатку виникають в умовах сільської реальності, а згодом у міських умовах безкомпромісності і ворожості до традиції “виникають сили, розділені смертельною ворожнечею станових ідеалів героїства та святості: гроші і дух... Починаючи з цього моменту, власність зветься багатством, а світогляд – знанням: позбавлена святості доля і профанна каузальність” [22, 363-364].

Теоретичне осягнення духовних процесів, як і широкомасштабної господарської діяльності, на певному рівні суспільного розвитку підпадає під дію нових ідеологічних структур. Держава як основний елемент складної системи концентрує всі важелі управління внутрішніми процесами суспільства, а також його взаєминами із зарубіжними країнами. Для досягнення ладу всередині країни державі (зокрема сучасній Україні) часто необхідні репресивні санкції; у взаєминах з іншими країнами їй потрібно враховувати не лише власні інтереси та прагнення, але й міжнародне становище у конкретному регіоні чи навіть у масштабах всієї Землі. Тому держава потребує спеціальної системи впливу на своїх громадян, котрі повинні бути виховані патріотами, здатними самовіддано захищати землю, свій народ. Завжди була важливою мілітарна складова етнічної культури. Цей специфічний оборонно-мілітарний компонент відіграє вельми важливу роль у збереженні та розвитку етнічної спільноти. Можна стверджувати, “що військове виховання як елемент культури відіграло в житті етносу дві функції, направлені на його самозбереження. Це – протидія зовнішній агресії та виховання таких членів суспільства, які могли б забезпечувати його нормальний розвиток” [15, 92].

Із прадавніх часів наші предки славилися своїми бойовими успіхами. У IX ст. патріарх Константинопольський Фотій скаржитися на те, що “народ неіменитий”, “народ невідомий, котрий дістав ім'я з часів походу проти нас, незначний, але такий, що одержав значення... так грізно і так швидко навалився на наш край, немов морська хвиля”, і здобув приголомшливу перемогу. Патріарх певен,

що ніхто не зміг би передати словом “іліаду (ιλλιαδα) злигоднів”, яких завдало їм нашествя Русі [16, 26]. Нападники мали кораблі, що “дихали чимось лютим, диким і вбивчим”. Це було у 860р. Цікаве свідчення дає Іпатіївський літопис про Договір князя Олега з Візантією, укладений в 907 році: “И почаша Греци мира просити, дабы не воевал Грецькой земли. Олег же, мало отступив от города, нача мир творити с цесарема грецькыма, с Леоном и с Александром, посла к нима в город Карла, Фарлофа, Велмуда, Рулава и Стемида глаголя: “имете ми ся по дань”.

И ркоша Греце: “чего хочете и дамы ти” [17, 21]. (Полишаю без аналізу аргументоване твердження Льва Гумільова, що автор літопису має на своїй совісті Олегів “щит на вратах Царєграда”. Нестор не міг не знати, що руси ледь не захопили Константинополь у 860 р. прийомами, дуже подібними до тих, до яких начебто вдався Олег у 907р. “Фантазія автора не безмежна. Тут могло бути просто перенесення подій походу зневажуваного літописцем Аскольда на похід любого Олега, для вславлення якого досить було лише змінити дату. Адже літопис писався через 200 років після Олега” [7, 178]).

В епоху воєнної демократії військо складалося з усього народу, здатного до бойових дій. З виникненням держави створюються професіональні війська, але вони ніколи повністю не витісняють народних військ. Тож упродовж усієї історії Київської Русі співіснували ці дві соціальні категорії військ: народне військо, яке називалося воями (після участі у великих військових походах це військо поверталося до мирної праці) і постійне професіональне військо князя, що називалося дружиною. Вона поділялася на старшу (представники військово-феодалної аристократії, яких часто називали “боярами” і “лучшими мужаами”) і молодшу, куди набирали із середнього прошарку феодального класу молодих професіональних воїнів – отроків [Див.9]. Земельні полки (некняжі) мали свої прапори і, як гадає Олексій Толочко, геральдичні символи. Літописні джерела згадують “духовні” емблеми земель, небесних патронів та заступників. Для Києва і Новгороду це – св. Софія, для Чернігова – Спас, для Переяслава – св. Михаїл. “Вочевидь, – пише дослідник, – в названих емблемах виявилось якесь державне начало, пов’язане з князівською владою; найчастіше заступниками саме князів, їхніх починань та їхньої дружини постають зазначені “небесні патрони” [20, 139]. Він вважає, що таку символіку створив обряд інтронізації князів.

Образ чоловіка-воїна, захисника рідної землі і спільноти людської, оспівано різноманітними фольклорними жанрами, звідки він перейшов до високого професійного мистецтва і знову повернувся до народних товщ. Життя у війську – то не лише вміння володіти шаблею, вміти впоратися з конем, не забути про товариша в бою. Це водночас невизначеність особистої долі, тому проводи до війська подаються в фольклорі і як передчуття трагічного перебігу подій, адже *повертаються* не всі. Виряджає сестра брата до війська та й питає, з якої сторононьки його виглядати: чи з Чорного моря, чи з чистого поля, чи зі славного війська Запорозького. А він їй відповідає: *виглядай мене, сестро,*

Як будуть о Петрі сині озера замерзати,

А о святім Василіі калина білим цвітом процвітати [5, 83].

Тут названі несумісні реалії; в такий спосіб передається інформація про неможливість зустрічі брата і сестри в майбутньому, бо ж не цвіте калина на Василя, а в Петрівку озера не замерзають...

Процес підготовки юнака до ратного подвигу невіддільний у давнину з ініціацією. Ініціація – це етапи просування особистості (в даному разі – воїна) соціальними шаблями. Колись цей образ було показано у так званих чарівних казках, де перехід героя з одного стану до іншого відтворюється символікою смерті та нового народження. На цьому етапі йому дають нове ім'я, що й слугує доказом успішного завершення випробувань. Все життя до цих *випробувань* було під знаком важливих реалій соціальної практики, але то були реалії не найважливіші, немовби другорядні; вони не вимагали від особистості видатних подвигів, значущих учинків. Те життя було *підготовкою до правдивого випробування*, екзамену. У тій підготовці велика роль належала ігровому оформленню навчання та гартування. Скажімо, гопак відомий як бойовий танок українських вояків. Традиція виховання воїна в душі готовності самовіддано захищати свій народ в умовах суверенної України живиться принципово новими обставинами, адже йдеться про Незалежну Державу, де кожна особистість повинна бути свідомою своєї історичної ролі.

Одним із шляхів до цього є загальний обов'язок юнаків проходити службу у Збройних Силах України. У “Законі України про загальний військовий обов'язок і військову службу” читаємо:

Стаття 1. Загальний військовий обов'язок.

1. Оборона країни від збройної агресії належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу України. Захист в душі готовності України – конституційний обов'язок кожного її громадянина.

2. Загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної оборони України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, а також підготовки населення до захисту України [4, 878].

Загальний військовий обов'язок включає підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, призов на військову службу, проходження за призовом або добровільно військової, альтернативної (невійськової) служби, виконання військового обов'язку в запасі, дотримання правил військового обліку. У Законі записано: "Військова служба є почесним обов'язком кожного громадянина України, особливим видом державної служби, пов'язаної з виконанням громадянином України загального військового обов'язку і службою на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, створених відповідно до законодавства України". Захист Батьківщини як почесний обов'язок громадян – не лише реалізація норм закону, але й онтологізована традиція.

Людина хоче обирати те чи інше віросповідання, дотримуватись тих чи інших ритуалів, поглядів, світогляду. Але у законодавчій базі простежується державний елемент – *Gesellschaft*, котрий регламентує, обмежує (чи не обмежує) певну діяльність, визначає напрямки та можливість розвитку цієї діяльності.

Практично кожне явище у житті українського народу можна розглядати з позицій двох полюсів: з одного боку, державного – структурованого, законодавчо затвердженого – "*Gesellschaft*", з другого – ненормативного, довільного, залежного від особистого бажання кожного громадянина, неструктурованого – "*Gemeinschaft*".

Вдалою ілюстрацією такого поєднання та переплетіння може бути приклад з українською гривнею. Суто офіційний елемент – складена та сформована історичним минулим українського народу гривня. Домонгольська Русь – це Русь гривні. У побуті пануючого класу, інтересам якого повинен був слугувати давній "закон руський",

гривня була всезагальним мірилом вартості, причому вельми солідним для штрафної ролі тих виражених у гривні сум, котрими погрожував закон винним у правопорушеннях [11, 371]. “При всій мізерності відомостей про руське монетне карбування кінця X і початку XI ст. не можна не визнати у цій спробі ввести власну монету відображення характерної для часу Володимира політичної тенденції – зміцнити “імперію Рюриковичів” і підтримати її єдність, поряд з іншими державними заходами, введенням єдиної “валюти” [11, 387].

В Указі Президента України “Про грошову реформу в Україні”, зокрема, говориться:

З метою сприяння проведенню радикальних ринкових реформ в Україні, забезпечення економіки стабільною національною валютою та відповідно до статей 99 і 102 Конституції України *постановляю:*

1. Провести, починаючи з 2 вересня, в Україні грошову реформу – введення в обіг визначеної Конституцією та іншим законодавством України національної валюти України, якою є гривня та її сота частина копійка.

2. Національному банку України з 2 вересня 1996 року випустити в обіг банкноти вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень та розмінну монету номінальної вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок і припинити емісію українських карбованців.

У Постанові Президії Верховної Ради України від 10 грудня 1991р. записано: “Погодитись з запропонованими принциповими характеристиками зовнішніх ознак гривні та її купюрною побудовою, які передбачають літографічне друкування витягу з Акта проголошення незалежності України, а також зображення на лицьовій стороні відповідної банкноти портретів видатних діячів історії та культури України” [2, 276]. Спочатку було встановлено шість банкнот, шість імен: князь Володимир, князь Ярослав Мудрий, гетьман Іван Мазепа, Іван Франко, Михайло Грушевський, Тарас Шевченко. Як резервні були визначені банкноти вартістю п’ять гривень (з портретом гетьмана Богдана Хмельницького) і вартістю двісті гривень (з портретом Лесі Українки). Трохи згодом було доповнено цю Постанову рішенням про ще одну банкноту номіналом п’ятсот гривень (з портретом Григорія Сковороди) [4, 206].

Для суверенної держави гроші постають ваговим виявом її самостійності та економічної і політичної незалежності. Виносячи на грошові знаки символічне зображення кращих своїх співвітчизників,

держава в такий спосіб не лише увічне їх у пам'яті народу, а й маніфестує перед усім світом свої незнищенні духовні цінності.

Коли ми говоримо про особисте ставлення до цих постатей то почасти стикаємося з розбіжностями в оцінках діяльності тієї чи іншої особи. Слід наголосити, що зображення видатних представників української культури на паперових та металевих грошових еквівалентах аж ніяк не є градацією "оцінки" внеску конкретного діяча в духовний чи матеріальний розвій історії України. Купюра в одну гривню чи у п'ятсот гривень, так само, як і іншого номінального вмісту, – це свідчення актуального залучення видатних діячів України до практики сьогодення.

Що стоїть за символічним зображенням Володимира Великого на нашій односторонній купюрі? Яким би не було особисте ставлення до конкретного індивіда до цього видатного діяча нашої історії, загальнозначущим є його подвиг виняткової ваги для всього народу саме Володимир Великий, запровадивши християнство на Русі, сприяв її міжнародному визнанню, саме він почав створювати систему шкільної освіти для навчання вітчизняних книжників, що дало змогу, як пише Вілен Горський, здійснити "стрибок у розвиток національної самосвідомості. Душа русьча відкривалася назустріч найвищим здобуткам, нагромадженим передовою цивілізацією впродовж тисячолітньої історії" [6, 82]. Але при цьому Святий Володимир був видатним державним діячем, котрий упродовж усього свого життя *збирав* Руські землі. Символічне зображення Ярослава Мудрого концентрує правдиву мудрість цього діяча як втілення невичерпної творчої потенції народу, його стремління до знань, до поступу. Цей князь продовжив розпочату Святим Володимиром справу і в процесі поширення християнської культури невсипно дбав про утвердження патріотично-національної ідеї [6, 84]. Зображення гетьмана Івана Мазепи – це маніфестація прагнення зберегти вияви в минулому нестримного потягу до свободи, державної незалежності. Це водночас прагнення усунути плями з імені цього видатного національного діяча, якого ще донедавна за *антиросійськ*і орієнтації безпідставно звинувачували в *антиукраїнськ*ій політиці: патріота називали зрадником. Іван Франко – це символ співця нездоланної сили – духу, що тіло рве до бою,

Рве за поступ, цастя й волю.

Саме цей дух піднімає "тисячі таких самих, як я" на боротьбу за життя, що буде варте людини. Це той подвиг, що не визискує плати; подвиг широї душі.

Михайла Грушевського народна вдячна пам'ять шанує як видатного історика і політичного діяча, з іменем якого пов'язане не лише докладне знання нашої минувшини, але й практичні дії в боротьбі за суверенну Україну. Образ Тараса Шевченка в народі завжди був образом *батька* і водночас *пророка*; оспівана ним Україна, поневолена зайдами та їхніми місцевими посіпаками, волила до Бога його устами і очікувала того часу, коли

Буде син, і буде мати,

І будуть люде на землі.

Богдан Хмельницький, втілюючи прогресивні вимоги свого часу в історичній обстановці тодішньої України, належав до тих типових постатей доби, що дала світові в різних країнах видатних діячів політики, науки, культури, які були наділені найрізноманітнішими талантами. Він був організатором процесу формування Української держави, провадив активну й широку державну та політичну діяльність. Після розгрому польсько-шляхетського війська, на визволеній території України виник новий державний апарат, прототипом якого були установи, що існували на Запорозькій Січі. Свої знання та досвід у сфері дипломатії Хмельницький як керівник Української держави використовував у дипломатичних відносинах із багатьма країнами [див.1, 49].

Розпочинаючи в 1648 році військові дії проти Польщі, Богдан Хмельницький шукав союзників. Кримський хан, через якого козаки намагалися отримати підтримку Туреччини, виявився дуже ненадійним. Робилися певні кроки для встановлення тісних контактів із васалами султана – Молдавією, Волощиною, Семиграддям. Природним було також бажання встановити союзницькі відносини з єдиновірною Московією, котра неодноразово вела війни з Польщею. На Переяславській Раді 1654 року Б.Хмельницький у своїй промові, змалювавши вкрай тяжке становище України, в якому вона опинилася після шестирічної виснажливої кривавої війни, продовженням якої загрожувала Польща, зазначив, що єдиний порятунок – це віддатися під захист сильної держави, щоб одержати від неї військову допомогу: Туреччини, Кримського ханства чи християнського православного царя. У подальшому і Богдан Хмельницький, і козацька старшина,

зіткнувшись з інтригами з боку московських послів та уряду, відчули, що це таке – абсолютистська тоталітарна царська держава. Проте на допомогу Москви у війні з Польщею були покладені великі надії, і щоб не зірвати переговори, вимушені були погодитися на свою односторонню присягу цареві.

У ситуації, що склалася, головним було те, що козацька старшина, на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким, дбаючи про подальшу долю української держави, прагнула захистити її самостійність і автономні права гарантійним міждержавним договором. Ні сучасники, ні наступні покоління не надавали якогось особливого значення тій раді. Суттєво те, що справжнє її місце в історичному процесі аж ніяк не відповідало тій гіпертрофованій ролі в історії України, яку їй приписувала радянська історіографія, й не лише вона. У “Тезах до 300-річчя возз’єднання України з Росією”, схвалених ЦК КПРС (1953 рік), реальний процес в Україні висвітлювався спотворено. Історія України повністю фальсифікувалася. Переяславській Раді надавалося значення найголовнішої події всієї української історії. Стверджувалося, що Переяславська рада “здійснила споконвічну мрію, багатовікове прагнення й увінчала боротьбу українського народу протягом сторіч за возз’єднання України з Росією, що було величезним благом для України”. Із цього виходило, що український народ був, мабуть, єдиним народом на планеті, який боровся проти власної національної незалежності і мріяв лише про імперську кабалу. Ця спотворена інформація десятиріччями вбивалася в свідомість українського суспільства. Кілька поколінь народжувалося, виростало, виховувалося, здобувало освіту за умов такої фальсифікації історії. Це в свою чергу входило до генетичної пам’яті, деформувало національну свідомість та гідність, що породжувало комплекс національної неповноцінності, якоїсь історичної вторинності українського народу. Але ж під час укладання українсько-російського договору 1654 року Україна була цілком незалежною державою. Вона характеризувалася тими рисами, що визначають державу: територією, яку охоплювала державна організація; людністю, котра не визнавала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана; загальновійськовою радою й гетьманським урядом, які здійснювали владу на території України; збройними силами – козацьким військом; самостійними міжнародними відносинами; власним судочинством; суверенною економічною політикою. Договір 1654

року був для Богдана Хмельницького звичайним оборонним договором, укладеним для отримання військової допомоги царя у війні проти Польщі. З другого боку, цим договором уряд України ставив завдання закріпити за собою права та вольності, не допустити в майбутньому їх порушення та обмеження царизмом.

Леся Українка – ще одна постать-символ на українських банкнотах. Видатний поет, вона славна тим, що не усамітнювалась у суб'єктивно-одинокую келію стороннього спостерігача, а прагнула пробудити суспільність від сну і гучно та проникливо волила:

Досвітній вогонь запали,

Поки ще зоря не настала!

Григорій Сковорода, мандрівний філософ, шанований за свою чітку орієнтацію на духовне начало; він закликав людину віднайти її власну сутність і займатися “сродною працею”, тобто не спотворювати своєї душі, не стреміти за принадами емпіричного світу. “Світ ловив мене, та не спіймав” – це повідомлення про власний життєвий шлях і водночас заповіт нащадкам: не схилийтеся перед принадами світу, дбайте про звеличення духу.

Навіть цей побіжний огляд дає підстави для висновку, що свідоме, ідеологічно обгрунтоване використання етнічної символіки зорієнтоване передовсім на соціально значущі цінності, які підносяться до ідеала. У літописних переказах чітко простежується “концептуалізація реальності, яка конструює іншу, нормативну дійсність у категоріях ритуала” [20, 19]; у фольклорі найкращі риси могутнього, щирого і самовідданого героя концентруються в образах таких захисників рідної землі, які себе віддавали “за други своя”; ці ж образи оспівуються професіоналами, для яких народна скарбниця воістину невичерпна.

Керівництво держави, політичні та ідеологічні структури відбирають із генетичної пам'яті народу його улюблені символи і включають їх до сучасних політичних процесів. Тут маємо збіг потоків *Gesellschaft* та *Gemeinschaft*. Така маніфестація буде виправданою лише в тому випадку, коли духовна історія широких народних верств не спотворюється політичною заангажованістю окремих представників (чи навіть шарів) владних структур.

1. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993.
2. Відомості Верховної Ради України. №10. 10 березня 1992р
3. Відомості Верховної Ради України. №27. 7 липня 1992р.
4. Відомості Верховної Ради України. №9. 27 лютого 1996р.
5. Героїчний епос українського народу // Хрестоматія. – К., 1993.
6. Горський В.С. Святі Київської Русі. – К., 1994.
7. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – М., 1989.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1. – М., 1955.
9. Довженко В.Й. Військова справа в Київській Русі. – К., 1950.
10. Етимологічний словник української мови. Т.2. – К., 1985.
11. История культуры Древней Руси. – М., Л., 1955.
12. Кассирер Э. Философия символических форм // Культурология XX век. – М., 1995.
13. Лосев А.Ф. Символ / Философская энциклопедия. Т.5. – М., 1970.
14. Лотман Ю.М. Символ в системе культуры / Труды по знаковым системам. Вып. 754. Тарту, 1987.
15. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1997.
16. Памятники истории Киевского государства IX-XII в. – Л., 1936.
17. Полное собрание русских летописей. – М., 1975.
18. Попович М.В. Мировоззрение древних славян. – К., 1987.
19. Похлебкин В.В. Словарь международной символики и эмблематики. – М., 1995.
20. Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть собственность идеология. – К., 1992.
21. Шпенглер О. Закат Европы. Т.1. – М., 1993.
22. Шпенглер О. Закат Европы. Т.2. – М., 1998.
23. Юнг К.Г. К вопросу о подсознании // Карл Густав Юнг. Человек и его символы. – М., 1997.
24. Яковлів А. Українське право // Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. – К., 1993.

Максим Колесніченко. Відображення етнічної культури в елементах національної символіки. Складний діалектичний зв'язок етнічної основи і культурної маніфестації генези народу має специфічні особливості на кожному рівні цивілізаційного процесу. Становлення культури та її теоретичне осягнення зазнає потужного впливу ідеологічних чинників, котрі можуть змінюватися під тиском політичної кон'юнктури. Тому плекання прадавніх етнічних джерел і вшанування їх у сучасній національній символіці (зокрема, в зовнішньому оформленні українських грошей – гривні, де зображені

видатні діячі історії та культури як утілення народних ідеалів) – це вияв непорушної духовної традиції, де зберігається душа народу.

Максим Колесниченко. Отображение этнической культуры в элементах национальной символики. Сложная диалектическая взаимосвязь этнической основы и культурной манифестации генезиса народа имеет специфические особенности на каждом уровне цивилизационного процесса. Становление культуры и ее теоретическое постижение испытывает мощное влияние идеологических факторов, которые могут изменяться под давлением политической конъюнктуры. Поэтому почитание прадавних этнических истоков и чествование их в современной национальной символике (в частности, во внешнем оформлении украинских денег – гривни, где изображены выдающиеся деятели истории и культуры как воплощение народных идеалов) – это выявление нерушимой духовной традиции, где сохраняется душа народа.

Maksym Kolesnichenko. Reflection of ethnic culture in the elements of national symbols. Complicated dialectical connection between ethnic basis and cultural manifestation of nation's genesis has its specific features at each level of the process of civilization. The formation of culture and its theoretical grasp suffer powerful influence of ideological factors which can be changed under the press of political conjuncture.

That is why cherishing ancient ethnic sources and honouring them in modern national symbols (especially in the design of Ukrainian currency – hryvnya, where outstanding figures in history and culture are pictured as incarnation of people's ideals) – it is an expression of motionless spiritual tradition which preserves nation's soul.